

PIERRE BOURDIEU – NEKOLIKO ELEMENATA (TEORIJE) POLITIČKOG POLJA*

Apstrakt: U ovom tekstu autorka tumači nekoliko članaka Pierrea Bourdieua o političkom polju koje je objavio časopis Actes de la recherche en sciences sociales. Autorka nastoji da preispita doprinose i ograničenja jednog burdijeovskog promišljanja politike, posebnu pažnju posvećujući ekonomskoj analogiji koja je u njegovoj osnovi. Suštinsko pitanje koje se postavlja je pitanje kako misliti politiku a da se ne razmišlja politički, sa jedne strane, i da se ne upadne u zamku ekonomizma, sa druge.

Ključne reči: političko polje, politički kapital, političko tržište, simbolička dominacija, politička dominacija.

„Kako misliti politiku a da se ne razmišlja politički?“ – pitanje je od kog Pierre Bourdieu polazi kada gradi svoju teoriju političkog polja. Premda je upravo pomenuta teorija njegov originalan naučni doprinos sociologiji politike, istraživači koji se danas osvrću na Bourdieuove radove posvećene političkim temama, u fokus ispitivanja postavljaju one aspekte njegove sociologije (dominacija) koji su na posredan način povezani sa teorijom političkog polja. Sâm koncept političkog polja i teorijske implikacije njegove upotrebe gotovo se nikada ne problematizuju.

Čini se da je za mnoge istraživače još uvek najinteresantniji deo njegove političke teorije radikalano obrtanje perspektive i odstupanje od uobičajenog pristupa pitanju legitimacije. Kod Bourdieua, važnost izborne legitimacije se ne negira i ne umanjuje, ali se u analizi prednost daje „strukturnoj homologiji između procesa proizvodnje te eksplicitne legitimnosti i proizvodne strukture simboličke dominacije u drugim poljima“ (Caro, 1980: 1188). Pri tom se

* Tekst je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu, pod nazivom *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*, koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije (br. 149031).

političkom polju, tom „visokom mestu simboličke dominacije“, pristupa kao „proizvođaču odnosa smisla koji je u osnovi legitimnosti“, tj. utemeljivaču dominantnog principa dominacije i svih klasifikacija oko kojih se strukturiraju društveni poredak (Caro, 1980: 1188; Bourdieu, 1982, 1989, 1991, 1997; Pavlović, 2006). Ne treba da čudi što se mnogi autori koji razvijaju Bourdieuovu ideju simboličkog nasilja vraćaju Weberu. Bourdieu koncipira svoju teoriju političkog polja polazeći od ideje da je politika borba za monopol nad legitimnom upotrebom simboličkog nasilja i nije tajna da je pronalazi kod Webera, u njegovom viđenju sveštenika kao aktera koji imaju monopol nad legitimnom manipulacijom sredstvima spasenja, odnosno države kao aktera koji monopoliraju pravo na legitimnu upotrebu fizičkog nasilja.

Drugi Bourdieuov rad koji već dugo pobuđuje pažnju istraživača, prvenstveno sociologa, jeste *Distinkcija* (Bourdieu, 1979) i u njoj poglavlje koje je naslovljeno „Kultura i politika“. U tom poglavlju, Bourdieu analizira empirijski materijal koji potvrđuje postojanje korespondencije između položaja koje ljudi zauzimaju u prostoru klasnih odnosa i njihove specifične političke kompetencije, tj. sposobnosti da imaju političko mišljenje, da politička pitanja prepoznaju kao politička i da na njih daju odgovor koji je politički a ne, na primer, etički. *Distinkcija* i dan-danas opstaje kao nezaobilazna referenca za one koji se bave ispitivanjem mehanizama proizvodnje svih oblika proizvodnje političkog mišljenja.

Deceniju unazad, jedan aspekt Bourdieuovog odnosa prema politici je za mnoge autore naročito zanimljiv. Reč je o njegovom političkom angažovanju, koje se shvata kao neka vrsta korektiva ili dopune teorijskih stavova. O tome svedoče brojne studije koje su posvećene njegovim „političkim“ tekstovima i javnim nastupima. Bourdieu je počeo da se oglašava 1981. godine, a povod je bilo odbijanje francuske socijalističke vlade da osudi postupke vlasti u Poljskoj; prekretnicom se ipak smatra 1995. godina, kada je na železničkoj stanici u Lionu uzeo megafon u ruke, obratio se okupljenim radnicima francuske železnice koji su stupili u generalni štrajk i dao im javnu podršku u borbi protiv neoliberalnog paketa socijalnih mera – u nekim studijama ovog tipa Bourdieuovi tekstovi, čak i oni sa početka karijere, proglašavaju se angažovanim tekstovima. Na ovom tragu rade i autori koji pažnju usmeravaju isključivo na knjige

koje je Bourdieu objavio u izdavačkoj kući *Liber – Raisons d’agir*, osnovanoj 1996. godine, a čija izdanja odlikuje aktuelnost tema i stil pisanja koji je prilagođen širem krugu čitalaca.

Uprkos povremenoj revitalizaciji nekih elemenata Bourdieu-ovog pristupa politici i manje-više ritualizovanoj primeni pojmovne aparature, moglo bi se govoriti o svojevrsnoj fosilizaciji Bourdieu-ove teorije političkog polja. Razlozi bi, nagađamo, bili neprecizno određenje granica političkog polja i, s tim u vezi, nedovoljno razmatranje pitanja relativne autonomije ovog polja i odnosa koje ono održava sa ekonomskim, birokratskim, naučnim, poljem kulturne i poljem ideološke proizvodnje, kao i odnosa političkog polja i države, zatim konzervativno, tj. suviše usko shvatanje politike, te njeno često poistovećivanje sa sferom zakonodavne i izvršne vlasti. I dok Bourdieu uspeva da dà teorijski zadovoljavajući odgovor na slične prigovore koji su mu upućivani povodom postavljanja osnova teorije drugih polja društvenog prostora, u slučaju političkog polja on je izostao – valjda zato što značajnijih reakcija nije ni bilo. Bourdieu je nekoliko svojih tekstova o političkim temama sakupio i objavio ih kao knjigu (Bourdieu, 1982; englesko, donekle izmenjeno izdanje: Bourdieu, 1991), ali ni ovo srastanje različitih aspekata političkog, koje je njegovu teoriju političkog polja učinilo konzistentnom i time podobnijom za analizu, nije imalo naročitog odjeka.

Skrajnutost Bourdieuove teorije politike bila je u velikoj meri samoskrivljena. On je unapred diskvalifikovao svoje najoštrije i najjače kritičare i odrekao se potencijalno nadahnjujuće polemike. Naime, odgovarajući na pitanje s početka i ujedno skicirajući vlastiti pristup, Bourdieu je usput potkačio politikologe i zauvek im se zamerio. „Treba podsetiti“, napisao je tada, „na doprinos koji iluziji autonomije i specifične kompetencije – poput sveobavezujućeg prava na ulazak, daje ono što se zove ‘politička nauka’ i što se predaje na Institutu za političke nauke. Racionalizacija – u oba smisla te reči – kompetencije koju praktično nalaže univerzum politike i koju kao praktično svojstvo poseduju ‘profesionalci’ u politici, ta lažna nauka je jedna kvazisistematizacija ‘umeća’ praktičara, te ‘političke logike’ koja dopušta prilagođavanje publici, anticipiranje strategija protivnika ili saobražavanje datoj situaciji: ona nastoji da legitimise tu praktičnu veštinu dajući joj privid naučnosti dok istovremeno teži da joj poveća efikasnost stavljajući u njenu službu racionalne tehnike,

poput sondaže ili odnosa sa javnošću. Daleko od toga da pridonosi objektivnoj nauci o ‘političkom’ univerzumu, ona radi na vlastitoj legitimaciji tako što sebi pripisuje podelu između prekonstruisanog predmeta i implicitne aksiomatike koja je u osnovi te podele, tj. svođenje političkog polja na polje ideološke proizvodnje: time, ona čini da nestanu sva ona pitanja koja su ovde postavljena, a naročito pitanje društvenih uslova proizvodnje *trajnih i prenosivih dispozicija*, koje su same uslov proizvodnje i recipiranja političkog diskursa ili, što mu dođe na isto, pitanje *mobilizacije* kao političke akcije u pravom smislu reči – nesvodive na prostu posledicu pojedinačnog uticaja – koja se vrši putem *iskazivanja* onoga što je kao praktično svojstvo postojalo u dispozicijama, u diskursu koji je *u isti mah javan i zajednički*, ili, ako hoćemo, putem susreta etosa sa logosom koji je sposoban da ga otkrije samom sebi“ (Bourdieu, 1977: 87).

Bourdieuova provokacija, umesto da bude povod za „uzvratanje udarca“ i ukrštanje argumenata, rezultirala je *razmimoilaženjem* i trajnim antagonizmom. Bourdieu je anatemisan i nastupio je period rečitog durenja nepokolebljivih francuskih politikologa. Frédéric Bon i Yves Schemeil, inače politikolozi, strategiju ignorisanja kojoj su pribegle njihove kolege suočene sa Bourdieuovom optužbom da su dobri društveni inženjeri, obrazlažu procenom da bi se svaka reakcija mogla okrenuti protiv njih: „uzvratanje komplimenta“ uz korišćenje slične retorike proizvelo bi jednak odgovor koji bi ukazivao na opravdanost optužbi; pozivanje na norme akademske rasprave koje zabranjuju „niske udarce“, značilo bi skrivanje iza pravila koja su skrojena po njihovoj meri, koja se, dakle, artikulišu u krugu dominantnih; privoleti Bourdieua da ublaži svoju kritiku i da kolege sa političkih nauka tretira sa uvažavanjem, kao naučnike, bilo bi isto što i zahtevati od njega da zataška uspeh politikologa kao „ideologa dominantne klase“ (Bon et Schemeil, 1980). Bourdieu je, tako, ostao uskraćen za naučni odgovor, koji bi sasvim sigurno bio podsticaj za dalje razvijanje njegove teorije političkog polja, a mi za plodna teorijska prelivanja koja su mogla da uslede.

Zbog svega što je prethodno rečeno, u ovom radu će biti predstavljeno nekoliko Bourdieuovih tekstova o političkom polju koji su retko tumačeni i komentarisani. Oni će poslužiti kao materijal koji bi mogao da ukaže na sve prednosti i slabosti jednog pristupa politici koji ne parazitira na konstantama političkog promišljanja politike.

Seriju tekstova o političkom polju, objavljenih u časopisu *Actes de la recherche en sciences sociales* u razdoblju od petnaest godina, otvara članak iz 1976te. U njemu, Luk Boltanski i Pierre Bourdieu na osnovu prikupljene građe – knjiga relevantnih za predmet istraživanja, izveštaja o sprovođenju Plana, beležaka studenata sa *École nationale d'administration* (ENA)¹, tema predavanja koja su slušali studenti Instituta za političke studije, tekstova iz *Le Monde*-a, svega što su visoki funkcioneri izrekli prilikom gostovanja na radiju i televiziji, itd. – rekonstruišu „dominantnu ideologiju“ i istovremeno otkrivaju „telo proizvođača“, mesta proizvodnje diskursa i mesta proizvodnje proizvođača diskursa. Uvid u više desetina knjiga, članaka i intervjuva omogućio je autorima da putem analize sadržaja dođu do najčešće obrađivanih tema i najviše korišćenih pojmova, da uoče formu njihovog predstavljanja, ali i da sledeći isprepletane reference ukažu na povezanost i prečutnu koordinisanost njihovih proizvođača. Istraživanje je isto tako imalo za cilj da razotkrije generativne matrice i načine difuzije dominantnog diskursa, u njegovoj opštoj verziji i u raznim varijantama, nalazeći ih i prepoznajući ih na skupovima i sastancima komisija, u klubovima i na drugima instancama pogodnim za razmenu mišljenja krupnih vlasnika, visokih funkcionera, renomiranih univerzitetskih profesora, uticajnih političara, savetnika i stručnjaka, na svim onim mestima „ukrštanja intelektualnog i polja moći, tj. na mestima na kojima reč postaje moć“ (*ibid.*: 6). Za Boltanskiog i Bourdieua, taj „diskurs bez subjekta“ je „nešto još više od tematske celine, on je neka vrsta simboličke matrice ili šematskog operatera sposobnog da proizvede te (relativno raznovrsne) načine da se vidi i da se kaže ko konstituiše (relativno koherentnu i jedinstvenu) ‘društvenu filozofiju’ dominantne frakcije dominantne klase“ (*ibid.*: 4).

Prilikom dešifrovanja tekstova i analize uslova u kojima su oni nastali, dvojica autora izdvajaju tri kategorije tekstova koje odgovaraju različitim nivoima ideološke proizvodnje. Prvu grupu čine radovi tvoraca ideja, onih koji se smatraju pretečama, utemeljivačima i koji ne prestaju da budu intelektualni oslonac „aktivnim pripadnici-

¹ Prestižna nacionalna škola za državnu upravu koja je uz visoku školu namenjenu obrazovanju nastavnog kadra (*École normale supérieure – ENS*) i *École polytechnique* najzaslužnija za reprodukovanje „državnog plemstva“.

ma“ dominantne klase. Najčešće je reč o profesionalcima u polju kulturne proizvodnje. U drugoj skupini se nalaze tekstovi, prvenstveno produkti kolektivnog rada, u čijoj osnovi je nastojanje da se prevaziđu individualne razlike u korist „zajedničkog imenitelja“ i težnja da se postigne usaglašenost unutar dominantne frakcije dominantne klase. Treća kategorija se sastoji od proizvoda koji su puka reprodukcija znanja stečenih u školama za obrazovanje budućih političkih profesionalaca, donekle saobraženih individualnim političkim i etičkim dispozicijama. Rezultati analize sakupljenog materijala organizovani su u tri celine. Najpre su u vidu enciklopedije predstavljeni učestali stavovi i „opšta mesta“ koja su se tokom obrade tekstova iskristalislala. U drugoj celini data su svojstva prosvetnog, progresivnog ili rekonstruisanog konzervativizma kao dominantne vizije sveta i razmotrene su opozicije koje konstituišu govor o ne/poželjnom društvenom razvoju. Treća celina je posvećena razotkrivanju „neutralnih“ mesta na kojima se artikulišu ideološke strategije.

Enciklopedija predstavlja pojmove koje su najčešće upotrebljavali autori čiji su tekstovi izdvojeni za analizu. Uzorak je formiran na osnovu učešća autora na makar jednom od pet odabranih sastanaka planske komisije, skupova i debata na Institutu za političke studije, a kao istraživački materijal su poslužili individualni i kolektivni radovi koji su nastali posle pomenutih okupljanja, kao i dela čije su pisce citirala najmanje dva autora datih radova. Odrednice u rečniku su najrepresentativniji, „najnaivniji“ citati, i ima ih nešto malo više od sto.

Međutim, da bi se otkrilo poreklo ovih pojmovnih konstanti i da bi se ušlo u trag mehanizmima proizvodnje manje ili više usaglašenih tekstova, neophodno je, smatraju Bourdieu i Boltanski, pažnju usmeriti ka institucijama koje su odgovorne za formiranje određenog tipa proizvođača i ka korenima jednog stila mišljenja. Nije dovoljno svojstva korpusa proizvođača dominantne ideologije izvoditi samo iz zakona reprodukcije i funkcionisanja institucija koje ga reprodukuju. Izvesno je da će se na mestima preklapanja intelektualnog polja i polja moći naći dejstvenici koji su završili odgovarajuće fakultete (ENA, *École polytechnique*) i koji su u potpunosti ovladali umećem korišćenja informativno-performativnog govora koji vodeće visoke škole favorizuju. To potvrđuje i naknadno urađeni profil autora koji su ušli u uzorak i koji su citirani za potrebe *Enciklopedije*: dve trećine

njih su učestvovali u izradi plana, pre istraživanja ili u toku njegovog sprovođenja su predavali na Institutu za političke studije ili na *École nationale d'administration*, ređe na *École polytechnique*, a završili su jedan od pomenutih fakulteta. Da bi otkrili poreklo matrice mišljenja i govora koja tokom šezdesetih čitav niz institucija neguje i nameće, Bourdieu i Boltanski zaranjaju u period tridesetih godina XX veka kada razne grupe bivših studenata *École polytechnique* (na primer X Crise) ili katoličkih intelektualaca (Esprit, Ordre nouveau, Troisième force i nekih drugih bližih novoj desnici, poput grupe okupljene oko revije *Plans*) u nastojanju da pomire ekonomiju, nauku i religiju formulišu novu eklektičku ideologiju. Svi ovi pokreti se definišu kroz odbacivanje liberalanog kapitalizma u njegovom „anarhičnom“ obliku i parlamentarizma kompromitovanog korupcijom, sa jedne strane, i kolektivismom i socijalizmom, sa druge. „Treći put“ koji zagovaraju, predstavlja fuziju antiparlamentarizma, antisocijalizma, ekonomskog humanizma, meritokratskih načela, kulta kompetencije i prirodnog dara, tehničkog racionalizma, elitizma i paternalističkog populizma. Značajnu ulogu u popularizaciji „trećeg puta“ imala je svakako prva škola namenjena obrazovanju jedne buduće upravljačke elite, koju je uz blagoslov višijevske vlade 1940. godine u Uriageu osnovao kapetan Pierre Dunoyer de Segonzac, petenista i katolički oficir. Institucionalizaciji nove ekonomske i društvene filozofije doprineli su pripadnici Pokreta otpora koji nisu bili naklonjeni socijalizmu, a u posleratnom periodu Komesarijat za Plan i razne komisije za modernizaciju koje su imale za cilj da na jednom mestu okupe vlasnike, sindikaliste, članove administracije i profesore univerziteta.

Tragove te predratne društvene filozofije Bourdieu i Boltanski pronalaze u knjigama, člancima i intervjuima ljudi koji se 60tih nalaze na položajima moći i to pre svega u temeljnim opozicijama na osnovu kojih „preobraćeni konzervativci“ određuju svoju poziciju. Ovi novi konzervativci vide sebe na strani budućnosti, progresa, rasta, prosperiteta, mobilnog, otvorenog, dinamičnog, Sjedinjenih Američkih Država, kompetencije, konkurencije, a nasuprot onih koji se opredeljuju za prošlost, stagnaciju, zatvorenost, izolaciju, nacionalno, Francusku, maltuzijanizam, privilegije, otpor promenama, i, neizbežno, marksizam i zastareli, nedovoljno prilagodljiv parlamentarizam, poput onog koji je postojao tokom Četvrte republike. Podela na levicu i desnicu se proglašava prevaziđenom, objavljuje

se kraj svih ideologija i kraj istorije, predviđa se konvergencija svih društava ka jednom modelu, onom koji odlikuje ekonomsko planiranje neautoritarnog tipa i „racionalizovani parlamentarizam“. Ovaj fatalizam ima naučnu potporu u vidu ekonomskih analiza i statističkih predviđanja. „Ako postoji jedna politička nauka ili, što se svodi na isto, jedna naučna politika, jedina budućnost je budućnost nauke, koja pripada najkompetentnijima, čiji monopol u nauci opravdava njihov monopol u politici“ ... „svaka utopija je po definiciji isključena, ostaje samo izbor nužnog, koji se svojom očiglednošću nameće upravljačima dovoljno kompetentnim i lucidnim da pristupe jednoj totalnoj viziji, a tako i ličnim interesima i parcijalnim pogledima u koje se zatvara opšte. Stoga je politika (*la politique*) kraljevska nauka o kojoj je govorila Politika (*Le Politique*): na njoj je da nametne očiglednost svojih izbora onima koji, nesposobni da u njima prepoznaju nužnost, samo trpe njihove posledice, bivajući izloženi ‘neizbežnim’ prinudama koje podrazumevaju, bilo u vidu ‘političke apatije’, koja je predmet lažnog žaljenja, bilo u vidu revolta, koji je realno za žaljenje“ (*ibid.*: 48-49). Bourdieu i Boltanski vide dominantan diskurs kao samo jedan propratni deo politike, kao „proročanstvo koje doprinosi sopstvenom ostvarenju“, budući da oni koji ga proizvode imaju interes da ga učine stvarnim.

Postoji čitav niz institucija, umreženih posredstvom ličnih ili institucionalnih veza, koje su zaslužne za reprodukciju konzervirajuće politike i njenih nosilaca i koje amortizuju razlike i neslaganja između frakcija dominantne klase. Konfrontacija unutar dominantne klase je u izvesnoj meri i poželjna, budući da podeljena mišljenja i sporenja ostavljaju utisak objektivnosti izvedenih zaključaka. Jednako važna, po Bourdieuu i Boltanskiom, jeste sposobnost tog sistema institucija da nametne definiciju politike i kompetencije neophodne da bi se njome neko bavio, koje su utoliko više smatraju legitimnim ukoliko se istovremeno stvara privid distanciranosti od političkog polja. Razna „neutralna mesta“ – institucije koje se bave ekonomskim istraživanjima i čije su aktivnosti podređene potrebama birokratije, škole koje obrazuju buduće lidere, itd. – nastoje da racionalizacijom prikriju strategije širenja i naturalizacije nove ideologije. Jako je teško u procesu ideološke integracije razlučiti proizvodnju od cirkulacije. Naime, proizvodnja pretpostavki na kojima počiva nova vizija sveta se odvija upravo putem kruženja i u kruženju, pa njihovo cirkularno

prenošenje dovodi do autolegitimacije, samopotvrđivanja i proizvodi efekat trenutne očiglednosti. Autori ovo porede sa prenošenjem glasila, kada je svaki čin primanja poruke ujedno i njeno novo proizvođenje, i kada do izražaja dolaze isto toliko dispozicije primaoca informacije koliko svojstva same poruke. Kruženje stvara lanac u kome svaki obraćenik propoveda drugom obraćeniku, proizvođači i odr(a)žavajući tako novo kolektivno verovanje.

O formiranju političkog mišljenja

Samim konzumentima političkih poruka Bourdieu će posvetiti više pažnje u tekstu iz 1977. godine, u kome se bavi političkom apatijom, apstinencijom i odbijanjem ispitanika da odgovore na pitanja koja se tiču politike. Pri razmatranju ove problematike, Bourdieu polazi od nekoliko istraživanja: velike ankete koja je sprovedena putem štampe i na koju je stiglo preko 10 000 odgovora, a koje su istraživači u Centru za evropsku sociologiju potom podvrgli statističkoj analizi, zatim više intervju a o političkim temama i sekundarnoj analizi koju su Luc Boltanski, Yvette Delsaut i Monique de Saint-Martin izveli na osnovu statističkih podataka koje su od 1968. prikupile razne institucije za ispitivanje javnog mnjenja. Mogućnost da se daju odgovori na pitanja iz upitnika o politici, ali i da se pristupi određenoj političkoj partiji, da se za nju glasa ili da se redovno čita neki časopis specifične, eksplicitne ili implicitne, političke orijentacije, francuski sociolog dovodi u vezu sa situacijom na tržištu mnjenja, tačnije sa ponudom, tj. vizijama društva koje se najpre kroz konflikt profilišu u *polju ideološke proizvodnje*, a koje potom definišu *polje politički mislivog i prostor legitimne problematike*, i sa potražnjom, koja u najvećoj meri zavisi od *specifičnih političkih kompetencija* dejstvenika, tj. njihovog kapaciteta da političko pitanje prepoznaju kao takvo i da na njega daju odgovor vodeći se političkim a ne etičkim principima (Bourdieu, 1977: 56)².

² Rezultati su pokazali da kada su pitanja bila politička, formulisana tako da ne evociraju neposredno iskustvo ili uže interese određene društvene grupe, jaz u pogledu spremnosti i sposobnosti da se pruži odgovor između obrazovanih i manje obrazovanih ispitanika, kao i između žena i muškaraca se uvećavao. I obrnuto, kod pitanja o problemima svakodnevice, koje Bourdieu smešta u domen etike, distribucija odbijanja da se dâ odgovor po polnim i socijalnim kategorijama je bila uravnotežena.

Političko mišljenje je za Bourdieua jedna „ideja-sila“ koja teži „ostvarenju“, i to utoliko više što je grupa koju svojom simboličkom efikasnošću mobilise brojnija i jača u smislu društvene pozicioniranosti njenih pripadnika. Šanse da neko ima političko mišljenje mogu se proceniti na osnovu oseća(n)ja kompetentnosti, pozvanosti da se da iskaže politički stav, a koji je, opet, formiran u skladu sa društveno priznatom i pripisanom sposobnošću da se taj isti stekne i sa realnom i društveno zagaranovanom mogućnošću da se učestvuje u političkom životu. Tehnička sposobnost, koja se poistovećuje sa političkom kulturom, u mnogo manjoj meri predodređuje spremnost na iznošenje vlastitog mišljenja no što to čini statutarno pravo na političko; tako je „tehnička kompetentnost za društvenu kompetentnost isto ono što je sposobnost govora za pravo na govor – istovremeno preduslov i posledica“ (*ibid.*: 63).

Podela rada u političkom polju stoga podrazumeva da oni koji poseduju društvenu kompetentnost, u ime njihove prepoznate i priznate tehničke kompetentnosti, bivaju ovlašćeni da preuzmu ulogu portparola i da u reči moći prevedu tišinu onih manje kompetentnih, onih čiji se društveni hendikep vidi kao čisto tehnički razlog. Bourdieu je uočio da spremnost ispitanika da predstavnicima prepuste obavljanje političkih poslova zavisi od količine školskog kapitala koji poseduju, a to znači da ona opada kako se penjemo uz društvenu hijerarhiju, te su oni koji imaju više kulturnog kapitala manje radi da prenesu ovlašćenja jednako stručnima ili nešto malo stručnijima od sebe. Uopšte, količina školskog kapitala, a potom i kompozicija ukupnog kapitala, tačnije odnos kulturnog i ekonomskog kapitala, predodređuju nečiju sposobnost i sklonost da artikuliše i verbalizuje sopstvene interese, da na osnovu njih izgradi odgovarajuće političko mišljenje i da ga potkrepi argumentima koji imaju težinu u prostoru političkog, kao i da razne stavove poveže u koherentan sistem na osnovu eksplicitnog političkog principa.

Odgovor na neko političko pitanje za Bourdieua nije uvek ili nije samo politički sud. On može nastati kao rezultat *tri načina proizvodnje odgovora* ili *načina konzumiranja političkog mišljenja*. Jedno središte proizvodnje odgovora može biti *klasni etos*, koji ne podrazumeva koherentan sistem etičkih i političkih načela, te su dobijeni odgovori neretko protivrečni ili neusaglašeni sa objektivnim uslovima koji su uticali na formiranje datog etosa; drugo je *sistematska politič-*

ka partija, neka vrsta političke aksiomatike, ili, kolokvijalno rečeno, linija, program sastavljen od eksplicitnih, isključivo političkih načela, koja predstavljaju okvir konačnih i predvidivih političkih određenja i aktivnosti; treći način proizvodnje odgovora nastaje kao rezultat *dvostepenog izbora*: jedan se odnosi na odabir konkretne političke opcije, u smislu organizovane grupe kojoj se daje mandat za sprovođenje određenog političkog programa, a drugi na biranje odgovora koji je prilagođen programu političke partije kojoj se ukazuje poverenje ili čak na odbijanje da se da odgovor na postavljeno pitanje kako bi se on prepustio samoj partiji (*ibid.*: 71)³.

Verovatnoću da će neko formirati dobro zasnovano lično mišljenje Bourdieu dovodi u vezu sa pozicijom u proizvodnim odnosima i pozicijom u odnosima proizvodnje ličnog mišljenja. Oni društveno deprivisani osuđeni su na izolovanu proizvodnju i oslanjanje na vlastite kulturne resurse, a najčešće na neposredno iskustvo. Time ovaj sociolog objašnjava pojavu da ispitanici sa dna društvene hijerarhije odgovaraju na politička pitanja tako što lično mišljenje prepoznaju u nekom drugom koje mu nalikuje (efekat alodoksije – *alodoxia*), kao i pojavu da ne mogu da proizvedu odgovarajući odgovor, bilo zbog nedostatka kapaciteta da se pruži odgovor koji bi bio na nivou pitanja, bilo zbog divergentnog tumačenja političkog značenja koje u pitanju prepoznaju ispitanik i ispitivač (efekat izvrtanja smisla odgovora i efekat nametanja problematike).

Prilično je problematičan kriterijum na osnovu kog Bourdieu pitanja tretira kao politička, odnosno etička. Tako će na jednom mestu reći da pitanja koja se odnose na seksualno obrazovanje potpadaju pod pitanja o porodičnom moralu, ali da zbog uvođenja ove teme u školske programe i njene „institucionalizacije“, ona pokazuju tendenciju da se konstituišu kao politička. Još oštriju granicu između dva domena stvarnosti Bourdieu podvlači kada sve probleme koji nisu pokriveni odgovarajućom političkom aksiomatikom, smešta u ravan etičkog i svakodnevnih praksi, pri čemu, naročito među defavorizovanim socijalnim kategorijama, presudnu ulogu u zauzimanju stava povodom konkretnih problema ima klasno nesvesno a ne neko opšte političko načelo. Ali, nastavlja on, i poverenje koje u svoje političke

³ Poslednji navedeni način konzumiranja političkog mišljenja najprimerenije je posmatrati u domenu ukusa – uz priklanjanje jednoj političkoj partiji ide „ceo paket“, odnosno novine, radio-stanice i televizijske kuće koje su joj naklonjene.

predstavniku imaju oni koji su lišeni instrumenata političke proizvodnje, počiva na klasno oblikovanim matricama opažanja, mišljenja i vrednovanja i na svojevrsnoj „intuiciji habitusa“, tj. posebnoj optici sagledavanja političkog kroz pojavno a ne diskurzivno, kroz telesno a ne ideju, kroz habitus kao „inkorporirani program“. Uprkos konstataciji, izvedenoj na osnovu odgovora ispitanika, da moralni poredak „kontaminira“ gledanje na svet politike, i to utoliko više što je njihova društvena kompetencija manja, Bourdieu iznosi optimističan zaključak u pogledu mogućnosti da se svako uzdigne do nivoa apstraktnog i racionalnog promišljanja političkog, jer „čisto politički principi funkcionišu kao relativno autonomni činoci u odnosu na ekonomske i društvene determinante (iako pristajanje uz te principe nije nezavisno od pomenutih determinanti), koje dopuštaju da se proizvedu mišljenja i prakse suprotne trenutnom ličnom interesu“ (*ibid.*: 87).

Do odstupanja od nužnog i „prirodnog“ političkog izbora nikako ne može dovesti direktna transmisija političkih predstava, odnosno osveščivanje putem političke edukacije. Neophodno je, smatra Bourdieu, dopreti do dubinskih struktura klasnog habitusa, rasvetliti uslove koji su ga formirali i praktično prepoznati interes da se oni promene prevesti u primerenu političku terminologiju. Stoga bi svaka nauka o političkom univerzumu, ukoliko želi da izbegne dominantni trend svođenja političkog polja na polje ideološke proizvodnje, trebalo da redefiniše svoj predmet i pažnju usmeri na sistem trajnih i prenosivih dispozicija koji određuje stepen i oblik nečijeg učešća u političkom životu, i na mobilizaciju „kao političko delanje u pravom smislu reči“, koja je plod fuzije jednog etosa i logosa kadrog da ga dovede do iskaza. Budući da su dominirani isključeni iz polja legitimne ideološke proizvodnje, zaključuje Bourdieu, ostaje da profesionalci u polju politike „pomere granice izrecivog i neizrecivog, a time mislivog i nemislivog“ i konstituišu prostor proizvodnje diskursa koji se otvara prema neiskazanoj problematici, prostor koji bi bio inkluzivan a ne ekskluzivan.

O pravilima igre

U tekstu iz 1981. godine, naslovljenom „Političko predstavljanje“, Bourdieu razmatra dva pitanja: prvo je karakter odnosa između onih kojima je poveren mandat za učešće u političkoj igri i

onih koji im ga poveravaju, odnosno organizacije u čije ime deluju, a drugo se tiče vrsta političkog kapitala i činilaca koji utiču na njihovo sticanje. Analogija sa tržištem primerena je po Bourdieu i za polje politike. Sa jedne strane postoje politički predstavnici koji raspolažu instrumentima opažanja i promišljanja postojećeg društvenog sveta i sredstvima izražavanja vizije njegovog potencijalnog razvoja, i koji kreiraju političku ponudu – probleme, programe, analize, događaje. Premda u političkom polju vlada ravnopravna konkurencija među proizvođačima, Bourdieu smatra da se može govoriti o monopolu profesionalaca nad instrumentima proizvodnje, tj. nad definisanjem političke problematike⁴. Sa druge strane su konzumenti, čiji je izbor predodređen ponudom i čija se aktivnost, usled lišenosti neophodne društvene kompetencije, svodi na puko opredeljivanje. Odatle Bourdieu izvodi zaključak da je tržište politike najmanje slobodno od svih koja postoje (Bourdieu, 1981a: 4).

Naklonost klijenata ne zadobija se po Bourdieu manipulacijom ili svesnim prilagođavanjem njihovim potrebama, interesima i sklonostima, već je ona pre rezultat „homologije između strukture političkog teatra⁵ i strukture sveta koji predstavlja, između borbe klasa i sublimirane forme te borbe koja se odvija u političkom polju“ (*ibid.*: 8). Bourdieu ide korak dalje kada borbe predstavnika u polju politike opisuje kao odraz borbe klasa koje oni predstavljaju, te govori o političkoj mimezi. Ali, nastavlja francuski sociolog, odnos proizvođača i klijenata posredovan je, ako ne i predodređen, internim borbama između konkurenata u polju proizvodnje. Tako sâm politički diskurs odslikava nužan kompromis između interesa klijenata i interesa koje proizvođači artikulišu jedni spram drugih. Neretko se dešava da zaoštrene interne borbe proizvedu svojevrstnu ezoteričnu kulturu, čiji su kodovi i poruke neshvatljivi onima sa druge strane granice polja budući da nisu odgovor na njihovo svakodnevno

⁴ Tome u prilog govori otpor koji je 1981. godine u telu profesionalaca izazvala predsednička kandidatura Coluche, poznatog francuskog glumca. Svoju podršku Colucheu, Bourdieu je nekoliko godina kasnije obrazložio željom da „pojača aktivni indiferentizam“ (Bourdieu, „La vertu civile“, *Le Monde*, 16 septembre 1988, navedeno prema: Heinich, 2007).

⁵ Teatralizacija po Bourdieuu ima važnu funkciju u građenju identiteta i imena stranke. Ceremonije, kongresi, defilei jesu elementarni oblici objektiviranja, a uz to dobra prilika da se članovi i pristalice pored vizuelnih podsete i svih ostalih razlika koje ih odvajaju od drugih stranaka na političkoj sceni i koje ih konstituišu.

iskustvo i da im, zapravo, nisu ni upućene. Potvrda postojanja specifične logike polja je samoodređenje kroz distingviranje i suprotstavljanje – levica se zalaže za ono čemu se protivi desnica, i obratno – pri čemu se sadržaj predmeta razmimoilaženja tokom vremena i u različitim okolnostima menja. Ipak, snaga konkurentnih strana zavisi od njihove sposobnosti da mobilišu podršku van političkog polja, a sila ideja koje zagovaraju se meri stepenom njihovog prepoznavanja među „svetovnjacima“ i društvenom jačinom grupa čuju su podršku stekle. U politici, govoriti znači činiti, piše Bourdieu. To podrazumeva da je politika proizvođenje vere u mogućnost sprovođenja reči u dela, pa bi reč portparola svoj mobilizatorski potencijal delom dugovala jačini, odnosno brojnosti grupe, čijem konstituisanju doprinosi samim činom simbolizacije i predstavljanja (*ibid.*: 14).

Na osnovu strategija koje zagovaraju pojedine frakcije unutar svake stranke, a koje imaju za cilj privlačenje novih pristalica, Bourdieu deli frakcije na heterortodoksne, one koje odbacuju svaki kompromis i pozivaju na povratak izvornim načelima, i ortodoksne, one koje žele jačanje i širenje stranke po cenu pravljenja raznih ustupaka. Prvi idu ka intelektualnom polju i marginalnim pozicijama unutar same stranke, a drugi slede logiku realpolitike „koja je uslov pristupa političkoj realnosti“.

„Borba koja suprotstavlja profesionalce je, bez sumnje, oblik simboličke borbe *par excellence* za konzerviranje ili transformisanje društvenog sveta putem konzerviranja ili transformisanja pogleda na društveni svet i principa podele⁶ tog sveta; ili, preciznije, za konzerviranje ili transformisanje podela između klasa ustanovljenih putem konzerviranja ili transformisanja sistema klasiranja, koji su njihova inkorporirana forma, i institucija koje doprinose održavanju klasiranja koje je na snazi tako što ga legitimišu“ (*ibid.*: 8). Cilj ovakve jedne borbe koja se odvija na simboličkoj ravni jeste kontrola distribucije objektiviranih političkih resursa – pravo, vojska, policija, javne finansije – upravo zato što su potpora simboličkoj moći koliko i njena demonstracija.

⁶ U pitanju je igra reči. Na francuskom jeziku podela je *division*, a na ovom mestu Bourdieu piše *di-vision*, kako bi ukazao na to da svako viđenje sveta, pogled na svet (*vision du monde*) regeneriše neku postojeću ili proizvodi novu podelu (*devision*), sa svim njenim realnim društvenim posledicama. Kasnije će Bourdieu uvek pisati zajedno *vision et division du monde social* (viđenje i podela društvenog sveta).

Imajući u vidu subjektivnu dimenziju simboličke moći, Bourdieu iznosi dobro poznat stav da ona „postoji zato što onaj koji joj se pokorava veruje da ona postoji“. Sledstveno tome, politički kapital je poseban oblik simboličkog kapitala, „kredit zasnovan na *verovanju i priznanju*“, na poverenju u političke predstavnike. Odnos onih koji poveravaju mandat i onih kojima se on poverava počiva istovremeno na nekoj vrsti ugovora (program kao racionalna komponenta tog odnosa) i na identifikaciji (prepoznata istovetnost interesa i ciljeva kao magijska komponenta) (*ibid.*: 14).

Politički kapital predstavnika proizlazi iz političkog kapitala stranke, akumuliranog tokom dejstvovanja date stranke u političkom polju. *Lični kapital „priznatosti“* ili *„popularnosti“*, svaki pojedinačni predstavnik stiče tako što „gradi ime“ i usvaja neophodne i poželjne kompetencije (dokazanost u profesiji, upućenost, elokvencija, posvećenost), ili zahvaljujući svojoj „harizmi“, što bi bio *herojski ili proročki lični kapital*. Za razliku od ličnog kapitala koji nestaje sa nestankom njegovog nosioca sa političke scene, *kapital koji delegira politički autoritet* se prenosi i privremeno ga poseduju pojedinci, ali pravo da njime raspolaže ima isključivo partija; on podjednako pretpostavlja čitav aparat koji je partija pokreće pri organizovanju raznih aktivnosti i mobilisanju aktivista i simpatizera, zatim određeni stil obraćanja klijentima, kriterijume selekcije i principe regrutovanja pristalica, mehanizme i strategije, kao i dispozicije koje su se tokom istorije stranke formirale kod političkih predstavnika i onih koje predstavljaju, a odnose se na oseća(n)je odanosti, privrženosti politici i celokupnoj tradiciji jedne partije.

Postoji samo jedno pravilo pri delegiranju kapitala stranke: institucija investira u one koji dokazano investiraju u nju, koji samo kroz pripadanje postoje kao politički subjekti. Institucija je ta koja određuje ko može imati pristup funkcijama koje njihove izvršioce stavljaju u „prvi plan“, na primer ko će igrati ulogu portparola i održavati odnose sa medijima, kao što kontroliše ko i u kojoj meri može na račun delegiranog sticati lični kapital. Institucionalizacija političkog kapitala, čiju neminovnost Bourdieu ne dovodi u pitanje, ima nekoliko posledica: najpre, političke partije postaju prava preduzeća čije održanje zahteva stvaranje radnih mesta unutar same partije namenjenih isključivo njenoj reprodukciji; čitava partijska mašinerija čini da partija zadobije posve novu dimenziju postojanja, gotovo

nezavisnu od rezultata postignutih na izborima; proliferacija položaja koji nastaju zarad samoodržanja nužno utiče na promenu u hijerarhiji interesa i na nastanak novih dispozicija – „što je proces institucionalizacije političkog kapitala više uznapredovao, to zadbijanje ‘naklonosti’ više teži da ustupi mesto osvajanju položaja, a aktivisti koje za cilj vezuje samo privrženost, sve se više povlače u korist ‘prebendara’, kako ih zove Weber, vrste *klijenata* koje za aparat trajno vezuju beneficije i profiti koje im on obezbeđuje, koji se drže aparata onoliko koliko ih ovaj drži uz sebe redistribuirajući im deo materijalnog i simboličkog plena, koji je zahvaljujući njima osvojio“ (*ibid.*: 20).

Podrazumeva se da ni u jednoj partiji nema potpune usaglašenosti u pogledu interesa i strategija delovanja, ali Bourdieu smatra da su partije koje u političkom polju nastupaju kao dobro organizovan aparat, sposoban da pruži trenutni odgovor na zahteve tržišta i poteze konkurenata, upravo one partije koje imaju podršku ljudi najslabijeg socijalnog profila, naročito onih koji poseduju manje kulturnog kapitala, a čija se odanost očituje u bezrezervnoj podršci i trajnom poverenju u ispravnost odluka koje donose rukovodeći partijski organi; zatim, to su partije koje dugo postoje na političkoj sceni i koje su stekle pozamašan objektiviran politički kapital, te nastoje da sve kapacitete stave u službu uvećanja datog kapitala i održanja renomea partije; potom, partije koje su organizovane po ugledu na vojne modele aparata pripravnih za borbu sa protivnicima; i, na kraju, partije čiji su kadrovi i verni članovi u manjoj ili većoj meri lišeni ekonomskog i kulturnog kapitala, pa time u potpunosti zavisni od partije.

U ovom Bourdieuovom tekstu prisutni su gotovo svi elementi teorije polja – struktura polja je predstavljena kroz mrežu objektivnih odnosa između položaja koje zauzimaju političke partije, dinamika polja se sagledava kroz odnose konkurencije koji postoje između partija na političkoj sceni, a strategije partija i pojedinih političara se vide kao njima svojstven odgovor na strukturom polja nametnuti imperativ akumuliranja političkog kapitala (renomea). Pitanje granica polja, međutim, nije tematizovano. U intervjuu koji je uradio sa Bourdieuom u Lyonu 1999. godine, neposredno posle njegovog izlaganja na skupu koji bio posvećen političkom polju, Philippe Fritsch mu je postavio pitanje o teškoćama trasiranja granica

političkog polja. Bourdieu je odgovorio da za neku instituciju, neku jedinku, nekog dejstvenika možemo reći da postoji u političkom polju samo ukoliko u njemu proizvodi vidne posledice. Tako je, kaže Bourdieu, neosporna činjenica da je pojavljivanje Le Pena na francuskoj političkoj pozornici izazvalo promene u nastupanju svih političkih partija – ove su se naročito očitovale na diskurzivnoj ravni gde je opozicija bogat/siromašan u potpunosti, dakle kod svih partija, zamjenjena opozicijom nacionalno/strano (Fritsch, 2000: 38). Osim odgovora na pitanje koje je Bourdieu dugo izbegavao da pokrene, dobili smo smernice za dalju problematizaciju fenomena političke vidljivosti i ispitivanje svih onih faktora koji omogućuju, pospešuju ili podstiču prepoznavanje/priznanje/legitimisanje određenih ideja-sila u političkom prostoru, a za kojima bi, razume se, trebalo tragati i van granica političkog polja.

O (sve)moći reči

U tekstu „Opisati i propisati“, iz '81. godine, Bourdieu preispituje ulogu predstava u konstituisanju grupa i pokretanju kolektivnih političkih akcija. Društveni poredak počiva upravo na korespondenciji objektivnih i mentalnih struktura, tj. institucionalizovanih društvenih podela i postojanih klasifikatornih matrica kroz koje se ove prve sagledaju i vremenom naturalizuju. Po Bourdieu, politika počinje upravo „sa denuncijacijom tog prečutnog ugovora pristajanja uz ustanovljeni poredak koji definiše izvornu doksu; drugim rečima, politička subverzija pretpostavlja kognitivnu subverziju, promenu vizije sveta“ (Bourdieu, 1981b: 69). Preduslovi ovakvog jednog preokreta jesu objektivne okolnosti koje dovode do krizne situacije i kritički, jeretički diskurs koji ih prati, a koji objavljuje „paradoksalno predviđanje“ i postojećem suprotstavlja alternativni program, utopiju. Predvideti u politici znači učiniti nešto ostvarivim i uverljivim a time stvarnim, znači samom objavom menjati stanje stvari i kreirati kolektivne predstave sposobne da proizvedu novu realnost. Dakle, polje politike je prostor u kome se u potpunosti ispoljava strukturišuća moć reči. Poput svih hijerarhijskih odnosa koje odlikuje neka vrsta opčinjenosti, onih u okviru porodice na primer, „svi oblici simboličkog kapitala, prestiž, harizma, šarm, i odnosi razmene putem kojih se ovaj kapital akumulira, razmena usluga, daro-

va, pažnje, brige, ljubavi, naročito su osetljivi na destruktivno dejstvo reči koje razotkrivaju i raščinjuju“ (*ibid.*: 70).

Jeretički diskurs nije samo osporavanje, on je i proizvođenje novog opšteg smisla koji uključuje praktična iskustva i jezik društvenih grupa koje je stari zanemarivao ili sistematski obezvređivao. Ovaj diskurs u najvećoj meri nastaje iz potrebe da se „eksteriorizuje interiorizovano, da se imenuje neimenovano, da se preverbalnim i pre-refleksivnim dospozicijama, i neiskazanim i neprimetnim iskustvima pruži početak objektiviranja kroz reči“ (rad izražavanja), i iz potrebe da se putem prestupa i uzornog proročanstva obesmisli doksičan poredak sveta kako bi se, najpre kod samih jeretika a potom i ostalih, prvenstveno dominiranih i marginalizovanih društvenih grupa, ukinule sve inhibicije (rad dramatisacije) (*ibid.*: 70).

Budući da se oni koji su potčinjeni u postojećem poretku povinuju dominantnom načinu gledanja na taj isti, neophodna je, smatra Bourdieu, pomoć nauke kako bi se njihovi interesi i afiniteti iz praktičnog preveli u institucionalizovano stanje i kako bi se oni konstituisali kao grupa. Nauka isto tako ima ulogu u ispravljanju efekta alodoksije – pogrešnog prepoznavanja vlastitih interesa, koje se ispoljava u izboru teorije, odnosno vizije sveta, koja ne uspeva da do reči, do *logosa* dovede nemi, otegovljeni *etos* grupe. Ovo navodi Bourdieua na zaključak da o klasama i borbi klasa u pravom smislu reči, možemo govoriti tek posle Marxa i da bi svako projektovanje ove borbe u prekapitalistička društva bilo pogrešno.

Sa druge strane, dominantni su zbog nemogućnosti da obnove „tišinu dokse“, primorani da proizvedu reakcionarni diskurs. Ovaj podseća na prirodnost postojećeg i evocira osećanje sviknutosti na dotadašnje stanje stvari. „Nostalgiju za protodoksom“, koja odlikuje sve konzervativne diskurzivne strategije, Bourdieu prepoznaje u izrazima kojima se opisuju oni čija se naklonost želi zadržati, pa se tako pominju „dobar narod“, „skromne klase“ ili „jednostavni ljudi“.

Nauka koja se bavi delovanjem društvenih mehanizama sama je suočena sa izborom: ili će se staviti na stranu ustanovljenih poredata i racionalizovati funkcionisanje mehanizama njihove reprodukcije, ili će razotkrivati mehanizme konzerviranja postojećeg, time doprineti neutralisanju njihovog dejstva, i „u spoznaji verovatnog pronaći ne podsticaj za fatalističko odstupanje i za neodgovorni utopizam, već temelj za odbacivanje verovatnog, koje je, pak, zas-

novano na naučnom ovladavanju zakonima proizvodnje odbačenih mogućnosti“ (*ibid.*: 73). Ukoliko se nađu na ovom drugom putu, putu sukcesivne konvergencije ka mogućnom, moraju se, prisetimo se Webera, „naoružati onom srčanošću koja može da izdrži propast svih nada“.

O delegiranju i uzurpaciji

U tekstu „Delegiranje i politički fetišizam“, Bourdieu insistira na dvojakom pristupu fenomenu delegiranja. Delegiranje najpre treba posmatrati kao čin davanja punomoćja stalnom predstavničkom organu, koji ima *plena potentia agendi* i *sigillum authenticum*, i koji govori i dela umesto grupe atomizovanih pojedinaca. Grupa se upravo u činu delegiranja i putem delegiranja konstituiše, i posredstvom predstavničkog tela počinje svoj kolektivni život. Tako, piše Bourdieu, niz jukstaponiranih jedinki tvori *corporatio*, društveno telo transcendentno u odnosu na biološka tela od kojih je sačinjeno – „*corpus incorporatum in corpore incorporato*“ (Bourdieu, 1984: 51). Biranje predstavnika predstavničke grupe, drugi je čin delegiranja. Prenošenje ovlašćenja sa mandatora na mandatare, pa zatim sa mandataru na njihovog portparola, Bourdieu opisuje kao prelazak sa atomizovanih struktura na biro, sa biroa na sekretara.

Pri delegiranju, moć se sa članova grupe prenosi na osobu koja ima mandat da datu grupu predstavlja, te Bourdieu, na tragu Durkheima, zaključuje da je predstavnik zapravo inkarnacija transcendentnosti društvenog. Otud je delegiranje svojevrstan magijski čin kojim se grupa, klanjajući se svom zastupniku, klanja samoj sebi. Međutim, kako se vremenom zaboravlja ili ignoriše svrha prenošenja ovlašćenja na predstavnika grupe, a govor u ime mandatora biva izvitoperen u govor umesto njega, delegiranje, smatra Bourdieu, postaje princip političkog otuđenja. U tom slučaju, predstavnik prestaje u očima mandatora, ali i u vlastitim očima, da bude neko ko samo otevljuje grupu koju predstavlja i ko je delegiran da bi joj služio, i postaje neko izuzetan, neko ko, zahvaljujući pripisanim mu svojstvima i moćima, jedini može njeno postojanje učiniti mogućnim. „Upravo zbog toga što predstavnik postoji, zbog toga što predstavlja (simboličko delanje), grupa koju predstavlja, koju simbolizuje, postoji i, za uzvrat, omogućuje svom predstavniku da postoji kao pred-

stavnik jedne grupe. U ovoj kružnoj relaciji vidimo koren iluzije koja čini da, na kraju krajeva, predstavnik sebi i drugima može izgledati kao *causa sui*, budući da je on uzrok onoga što proizvodi njegovu moć, budući da grupa koja ga stvara kao opunomoćenika ne bi postojala – ili ne bi postojala potpuno, kao predstavljena grupa – da nema njega da je otelovi“ (*ibid.*: 49). U Bourdieuovoj demistifikaciji mistifikacije funkcije predstavnika, može se nazreti uticaj Weberovog razmatranja harizmatškog elementa liderstva.

Normalizacija uzurpacije ide uz strategije kojima se mandatar samoposvećuju. Kao ključne strategije za maskiranje simboličkog nasilja, koje je u osnovi političkog otuđenja, Bourdieu navodi strategiju objave vlastite skrušenosti i skromnosti, koja podrazumeva da predstavnik neprestano podseća mandatore da se u potpunosti identifikovao sa grupom, da joj je predan i da je njen pokorni sluga, te da je jedina svrha njegovog postojanja dobrobit članova grupe, zatim strategiju predstavljanja sebe kao nužnog posrednika, jedinog upućenog u veštine tumačenja događaja i rešavanja problema, i strategiju „bezlične žrtve“ pri kojoj se mandatar obavezuje na požrtvovano ostvarivanje opštih ciljeva, kao da ti isti isključuju njegove lične interese. Postajući oličenje transcendentnosti grupe, utapajući se u apstrakciju koju predstavlja i nestajući u njoj, mandatar je prisvaja. Ovo Bourdieu naziva *efektom proročanstva*; „dok govori tako sa čitavim autoritetom tog neuhvatljivog odsutnog, najbolje možemo videti ulogu svešteničke poniznosti: tako što se potpuno poništava u korist Boga ili Naroda, sveštenstvo postaje Bog ili Narod. Upravo kada postanem Ništa – a zbog toga što sam kadar da postanem Ništa, da se poništim, da se zaboravim, da se žrtvujem, da se posvetim – ja postajem Sve“ (*ibid.*: 52). Pri iskazivanju predanosti kolektivu pribegava se posebnim retorskim strategijama kojima se *ja* zaklanja onim *mi*, kojima se velikim rečima, političkim frazama i apstraktnim idejama prikriva igra *dvostrukog ja*, onog uzurpatorskog i onog koje je samo forma njegovog ispoljavanja.

Bourdieu smatra da strategije koje uzurpaciju čine legitimnom nikako nisu manipulativne i računčijijske. One nastaju na relaciji mandator-mandatar i nametnute su logikom igre koja se odvija u političkom polju. Prvo, mandatar, tvrdi Bourdieu, zaista veruju da su ono za šta se izdaju. Drugo, u iskrenost njihovih namera veruju i oni koji su ih delegirali budući da odnos strukturalne homologije koji

postoji između političkog polja i društvenog prostora uslovljava prepoznavanje istovetnosti interesa kod onih koji zauzimaju homologne pozicije u dva univerzuma. Interesi u političkom polju su specifični, simbolički, a artikulišu se spram interesa konkurenata u tom polju – nadigrati zastupnike interesa drugih grupa mandatora, znači izboriti se za interese svojih mandatora. Na osnovu toga što su strategije koje su na snazi u političkom polju proizvod strukture tog polja, Bourdieu izvodi zaključak da one ne mogu biti unapred smišljene i proračunate. Dakle, po Bourdieu, dejstvovanje u političkom polju ne bi se moglo podvesti ni pod ciljno-racionalni ni pod vrednosno-racionalni tip delanja. Kompleksnija analiza, koja bi bila u stanju da razluči „intencionalnost bez intencije“ od intencije u nekom političkom dejstvovanju, te koja bi odredila faktore i uslove koji pogoduju jednom i drugom, otišla bi dalje od pukog registrovanja pravila koja regulišu igru, i rekla bi nešto o razlozima zbog kojih se igra uopšte igra.

Videli smo da konstelacija sila u polju predodređuje strategije političkih dejstvenika i da od njihovog položaja u strukturi datog polja zavisi da li će one biti strategije sukcesije ili subverzije. Ali smo takođe videli da Bourdieu navodi neke strategije koje su univerzalne za nosioce političke proizvodnje, a čija je svrha eufemizacija uzurpacije i „monopolizacije kolektivne istine“. Rekonstruišući logiku ovakve „legitimne prevare“, Bourdieu piše da se ona svodi na manipulisanje grupom u ime same te grupe (*ibid.*: 52); potom dodaje da se interesi mandatora i mandatara, usled strukturalne homologije dva domena društvene stvarnosti, poklapaju i da to zapravo vodi prihvatanju prevare; i nastavlja, „Legitimna prevara uspeva samo zbog toga što uzurpator nije proračunati cinik koji svesno vara narod, već neko ko sasvim prostodušno *za sebe smatra* da je nešto drugo od onoga što jeste“ (*ibid.*: 53). Sledi da manipulisanje nije svesno obmanjivanje drugih, već nesvesno, u suštini dobronamerno varanje drugi i ponajviše samog sebe. Međutim, ukoliko imamo prepoznatu istovetnost interesa, čemu onda manipulisanje?

Pomenuto je na početku da drugi čin delegiranja jeste prenošenje odgovornosti prema mandatorima sa mandatara na korpus mandatara, tj. na aparat. Za Bourdieua su naročito interesantni „gvozdeni zakon aparata“, pojava da aparat favorizuje i posvećuje pouzdane ljude, one koji zavise od njega budući da nisu stekli politički kapital koji bi im bio uporište za kritiku aparata, i „efekat biroa“,

proces koncentracije moći u rukama nekolicine službenika, koji se bave isključivo aparatom, koji ga opslužuju i privatizuju, pri tom razvijajući poseban jezik i posve osobenu kulturu koju neposvećeni nisu u stanju da dekodiraju. Najveća opasnost, po Bourdieuu, leži u tome što aparat daje sebi za pravo da stigmatizuje svaki neaktivizam, tj. političko otuđenje koje je sâm proizveo. Kao lek za pasivnost mandatora Bourdieu predlaže „revoluciju protiv političke klerikature i protiv uzurpacije koja potencijalno postoji u činu delegiranja“ (*ibid.*: 55). Na više mesta on ponavlja da nam ta „poslednja politička revolucija“ tek predstoji, ali u predgovoru za knjigu *Sociologija politike* (Chamatko, N. et G. Tcherednitchenko, 1993) piše da se jedna takva revolucija odigrala 1989. godine u sada već postsocijalističkim zemljama Centralne i Istočne Evrope i među njenim nosiocima izdvaja poljski pokret Solidarnost. Po Bourdieu, revolucionarnost ovog i njemu sličnih pokreta ogledala se u protivljenju „apsolutizmu“, tj. apsolutnoj simboličkoj moći Partije. Kako ovu tendenciju ka uzurpaciji i monopolizaciji legitimne upotrebe simboličkog nasilja prepoznaje i kod političkih partija na Zapadu, Bourdieu priželjkuje „evropsku koordinaciju“ svih pokreta koji baštine tradiciju kritičkog i alternativnog političkog mišljenja i delanja i drugačijeg viđenja, drugačije vizije politike.

Bourdieu odbacuje mogućnost subverzije „odozgo“ i svoje stanovište temelji na ambivalentnom svojstvu političkog dejstvovanja koje podrazumeva upretnost borbe za ideje i ideale i borbe za položaje i privilegije. Subverzija „odozdo“ koja bi raskinula lanac prećutnog pristajanja uz okoštali poredak dominacije, koje postoji i kada se taj isti kroz institucionalizovani konflikt osporava, podrazumeva radikalni kognitivni preobražaj, a on je moguć samo u kriznim situacijama, kada nesaglasnost predstava o društvu i stvarnosti društva postaje očigledna. „Na taj način, ‘nesvakidašnja’ situacija krize, tvrdi Bourdieu, izaziva jednako ‘nesvakidašnji’ diskurs, koji proizvodi praktičan princip kolektivne akcije, neophodan da bi se ostvarila alternativna vizija društva“ (navedeno prema: Girling, 2004: 49). Dakle, negativna kritika nije dovoljna da bi se obezvređila dominantna konstrukcija stvarnosti i institucije i grupe koje je utemeljuju – to može postići samo utopija koja ima kapacitet da proizvede sopstvenu vrednost i da mobiliše one „verujuće“ koji bi je ostvarili.

Ovde Girling, sa punim pravom, prigovara Bourdieuu da ne definiše stanje krize i da ne problematizuje sâm revolucionarni proces. Ono što prvenstveno zanima francuskog sociologa jeste stanje sila i neprekidno kretanje tih sila u granicama određenog polja, u ovom slučaju političkog, a ne zakoni društvenog razvoja. Upravo to je razlog što u analizi procesa urušavanja socijalizma Bourdieu nije otišao dalje od proučavanja odnosa Partije i pokreta koji su osporavali njen autoritet. Time se Bourdieu na neki način pridružio teoretičarima koji zastupaju političko-voluntaristički pristup istorijskim procesima i ulogu opozicionih snaga smatraju presudnom za pad socijalizma i istovremeno teoretičarima koji krizu legitimacije izdvajaju kao ključni faktor sloma (za klasifikaciju teorija kolapsa komunističke vlasti vidi u: Holmes, L, 1997). Još interesantnije, u gledanju na iskustvo poljske Solidarnosti i u proceni preobražavajućeg potencijala sličnih savremenih pokreta, na primer, feminističkog, ekološkog, itd, Bourdieu se približio svom velikom teorijskom konkurentu Alaineu Touraineu. Ipak, kamen međaš između dve perspektive ostaje pitanje karaktera promena koje bi pomenuti pokreti trebalo da donesu ili, jednostavno rečeno, nikad prevaziđena dilema reforma-revolucija.

Umesto zaključka

Iako su se tekstovi u kojima se nazire Bourdieuov uticaj u promišljanju političkog pojavljivali s vremena na vreme, oni zapaženiji na otprilike pet ili deset godina, Philippe Corcuff smatra da se može govoriti o „burdijeovskoj školi francuske političke nauke“. Njeni najistaknutiji predstavnici bili bi Michel Dobry, Daniel Gaxie, Bernard Lacroix, Jacques Lagroye i Michel Offerlé. Zajedničko u pristupu ovih autora jeste kritika preovlađujućeg legalističkog kognitivnog stila i upotrebe pravnih kategorija u tumačenju stvarnosti, jer legalizam je „način mišljenja koji ostaje pri objašnjenju praksi kao da su one direktno izvedene iz pravila koje pravo fiksira i nameće i čiji je ekstremni oblik ‘pravni silogizam’“ (Lenoir, 2004: 233); pomenuti autori suprotstavljaju se i zastupnicima teorija racionalnog izbora, koji društveno ponašanje posmatraju u ključu cilj-sredstvo pri tom projektujući ekonomsku logiku na sve vidove društvene prakse; s tim u vezi, kritikuju se i antropološki utilitarizam i normali-

zacija ekonomske analogije u gledanju na delanje političkih grupa i institucija, koji se ispoljavaju kroz forsiranje „magičnog kvadrata – interesi/strategije/odnosi sile/moć“, tog analitičkog oslonca čiji se heurististički potencijal preuveličava (Corcuff, 2003: 98-99).

Vidimo da sledbenici Bourdieuovog pristupa politici u nečemu prevazilaze svog „učitelja“. Očigledno je da je Bourdieu koncipirao teoriju političkog polja pod uticajem Weberovog viđenja slabosti parlamentarnog sistema. Za ovog sociološkog klasika, neke političke partije nisu ništa drugo do preduzeća čija je jedina svrha lov na položaje, a partijski lideri preduzetnici koji teže moći nad sredstvima političke dominacije kako bi uživali u prestižu i privilegijama koje ona sa sobom donosi (Weber, 2008: 156-157, 165). Burdijeovska škola francuske političke nauke se ne odriče u potpunosti ekonomske analogije, ali odbacuje ideju da su u osnovi svakog političkog dejstvovanja pobude lukrativnog karaktera, odnosno da su one podjednako zastupljene u svim partijama i kod svih članova.

U kom smeru se razvija Bourdieuova teorija, najbolje pokazuje istraživanje Daniela Gaxiea. Gaxie, iz ugla aktiviste Komunističke partije Francuske, osvetljava specifične „simboličke nagrade“ koje *takođe* podstiču ljude da se politički angažuju. Iako se simboličke naknade pre dobijaju no što se traže i očekuju, ipak, smatra Gaxie, logika ciljeva oko kojih se organizuje politička partija podrazumeva ovaj tip transakcije i moglo bi se govoriti o specifičnom tipu interesnog delanja. Bilo da je reč o zaposlenju ili napredovanju u partijskoj hijerarhiji, ili o osećaju društvene korisnosti, posvećenosti „pravednim ciljevima“, pripadnosti skupini istomišljenika i privrženosti i saosećanju koji iz nje ishode, naknade su funkcija morfoloških svojstava partije i faze razvoja koju je partija dostigla. Stoga Gaxie najpre pravi tipologiju političkih partija i deli ih na kadrovske, pokroviteljske i partije masa. Političkim partijama koje nemaju finansijskih mogućnosti da isplate svoje saradnike i zadovolje njihovu potrebu za nameštenjem ili koje nisu u stanju da dobiju pomoć pokrovitelja, ne preostaje ništa drugo do da se organizuju kao partija masa i da pribegnu ideološkoj mobilizaciji aktivista oko odbrane određene „stvari“. Nije slučajno što se u analizi pažnja usmerava ka fleksibilnijim, tj. manje institucionalizovanim oblicima aktivizma koji su dotad bili zanemarivani, a koji su po Gaxieu naročito prisutni kod regionalnih i lokalnih ogranaka partija masa – ukazivanje na

opasnosti koje prete od političke profesionalizacije, svojstveno burdijeovskom pristupu, ovde samo dobija drugi oblik.

U poslednje vreme se pojavljuju radovi mladih francuskih sociologa politike koji se napajaju Bourdieuovim idejama i koriste ih kao okvir u empirijskim istraživanjima. Njih zanimaju političke strategije koje preduzimaju dejstvenici različitih godina, različitog pola, socijalnog porekla, obrazovanja i političkog iskustva, i to u odnosu na formiranje „transnacionalnog političkog polja“ (Kauppi, 2005). Tako Michel Mangenot ispituje socijalni i obrazovni profil političara koji su delegirani u Savet Evrope i Evropski parlament, naročito se interesujući za fenomen prenošenja političkih resursa sa nacionalnog na transnacionalni nivo, dok Willyju Beauvalletu pažnju zaokuplja veliki broj evropskih parlamentaraca koji na nacionalnom nivou imaju marginalan politički status ili ga, poput nekih TV zvezda, uopšte nemaju. U istraživanjima koja se bave evropskim integrativnim projektom primetan je manjak sličnih studija, što svedoči o tome da je burdijeovski pristup bio i ostao disonantan u odnosu na dominantni naučni diskurs o politici.

Ukoliko bi političkim dejstvenicima pristupila na diferencirani način, tj. ako bi uzela u obzir kompleksnost interesnih sklopova koji su u osnovi političkog angažovanja, i ukoliko bi nedostatke u vezi sa shvatanjem političkog polja kao zatvorenog mikrokosmosa nadomestila proširenjem analize na sektor civilnog društva i državni sektor, pri čemu to podrazumeva i transnacionalnu dimenziju njihovog postojanja, burdijeovska škola političke nauke mogla bi da ojača svoju poziciju na transnacionalnoj naučnoj sceni, čijem bi konstituisanju doprinela.

Literatura

- Boltanski, Luc et Pierre Bourdieu (1976): „La production de l'idéologie dominante“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 2, Numéro 2, p. 3-73
- Bon, Frédéric et Yves Schemel (1980): „La rationalisation de l'inconduite: comprendre le statut du politique chez Pierre Bourdieu“, *Revue française de science politique*, Volume 30, Numéro 6, p. 1198-1228
- Bourdieu, Pierre (1977): „Questions de politique“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 16, Numéro 1, p. 55-89

- Bourdieu, Pierre (1979): *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris: Les Éditions de Minuit
- Bourdieu, Pierre (1981a): „La représentation politique“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 36, Numéro 1, p. 3-24
- Bourdieu, Pierre (1981b): „Décrire et prescrire“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 38, Numéro 1, p. 69-73
- Bourdieu, Pierre (1982): *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistique*, Paris: Librairie Arthème Fayard
- Bourdieu, Pierre (1984): „La délégation et le fétichisme politique“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 52, Numéro 1, p. 49-55
- Bourdieu, Pierre (1988): „Penser la politique“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 71/72, Numéro 1, p. 2-3
- Bourdieu, Pierre (1989): *La noblesse d'État. Grandes écoles et esprit de corps*, Paris: Les Éditions de Minuit
- Bourdieu, Pierre (1990): „Droit et passe-droit“, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Volume 81, Numéro 1, p. 86-96
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity Pres
- Bourdieu, Pierre (1997): *Méditations pascaliennes*, Paris: Seuil
- Bourdieu, Pierre (2000): *Propos sur le champ politique*, Lyon: Presses universitaires de Lyon
- Bourdieu, Pierre (2002): *Interventions, 1961-2001. Science sociale & action politique*, Marseille: Agone
- Calhoun, Graig (2005): „Centralité du social et possibilité de la politique“, u: Jacques Dubois, Pascal Durand et Yves Winkin (sous la direction de): *Le Symbolique et le Social. La Reception internationale de la pensée de Pierre Bourdieu. Actes du Colloque de Cerisy-La-Salle*, Liège: Les Éditions de l'Université de Liège, p. 225-256
- Caro, Jean-Yves (1980): „La sociologie de Pierre Bourdieu: éléments pour une théorie du champ politique“, *Revue française de science politique*, Volume 30, Numéro 6, p. 1171-1197
- Casanova, Pascale (2004): „La revue *Liber*. Réflexions sur quelques usages pratiques de la notion d'autonomie relative“, u: Louis Pinto, Gisèle Sapiro et Patrick Champagne (sous la direction de): *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard, p. 413-429
- Corcuff, Philippe (2003): *Bourdieu autrement. Fragilités d'un sociologue de combat*, Paris: Textuel
- Heinich, Nathalie (2007): *Pourquoi Bourdieu*, Paris: Gallimard
- Gaxie, Daniel (1977): „Économie des partis et rétributions du militantisme“, *Revue française de science politique*, Volume 27, Numéro, p. 123-154

- Girling, John (2004): *Social Movements and Symbolic Power: Radicalism, Reform and the Trial of Democracy in France*, New York: Palgrave Macmillan
- Holmes, Leslie (1997): *Postcommunisme: An Introduction*, Cambridge: Polity Press
- Fritsch, Philippe (2000): „Introduction“, u: Bourdieu, Pierre, *Propos sur le champ politique*, Lyon: Presses universitaires de Lyon, p. 7-33
- Kauppi, Niilo (2005): „Bourdieu’s Political Sociology and the Politics of European Integration“, u: David L. Swartz & Vera L. Zolberg (eds.): *After Bourdieu. Influence, Critique, Elaboration*, New York: Kluwer Academic Publishers, p. 317-333
- Lenoir, Remi (2004): „Du droit au champ juridique“, u: Louis Pinto, Gisèle Sapiro et Patrick Champagne (sous la direction de): *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard, p. 231-253
- Pavlović, Vukašin (2006): „Burdijeov koncept simboličke moći i političkog kapitala“, u: Miloš Nemanjić i Ivana Spasić (prir.): *Nasleđe Pjera Burdijea. Pouke i nadahnuća*, Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju/Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 93-107
- Pinto, Louis, Gisèle Sapiro et Patrick Champagne (sous la dir.) (2004): *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard
- Swartz, David L. (2004): „Le sociologue critique et l’intellectuel public“, u: Louis Pinto, Gisèle Sapiro et Patrick Champagne (sous la direction de): *Pierre Bourdieu, sociologue*, Paris: Fayard, p. 393-411
- Swartz, David L & Vera L. Zolberg (eds.) (2005): *After Bourdieu. Influence, Critique, Elaboration*, New York: Kluwer Academic Publishers
- Weber, Max (2008): „Politics as a Vocation“, u: John Dreijmanis (ed.): *Max Weber’s Complete Writings on Academic and Political Vocation*, New York: Algora Publishing, p. 155-207

Ana Birešev

PIERRE BOURDIEU – QUELQUES ÉLÉMENTS
(DE LA THÉORIE) DU CHAMP POLITIQUE

Résumé

Dans ce texte l'auteure interprète quelques articles de Pierre Bourdieu sur le champ politique publiés par *Actes de la recherche en sciences sociales*. L'auteure se propose de réexaminer les apports et les limites d'une conceptualisation bourdieusienne de la politique en prêtant une attention particulière à l'analogie économique qui se trouve à sa base. La question essentielle qui se pose est celle de savoir comment penser la politique sans penser politiquement, d'une part, et sans être pris au piège de l'économisme, de l'autre.

Mots-clés: champ politique, capital politique, marché politique, domination symbolique, domination politique.